

BODOSI BÉLA

neveléstörténész (Eger)

COMENIUS ÉS APÁCZAI

RESÜME: Die Arbeit beschäftigt sich mit den Werken der beiden hervorragenden Padagogen-Schriftsteller; und weist zugleich die gemeinsamen Züge ihres padagogischen Systems auf. Besonders hervorgehoben sind z. B. die Erneuerung in der Methodik (was die beide für besonders wichtig hielten), ihre Schulkonzeption, die Modernisierung des Lehrstoffes und die Erziehung *durch* die Muttersprache.

Anlässlich des 400. Geburtstags von Comenius Amos János stehen seine Gedanken in dem Vordergrund. Mit ihm werden dann die Bestrebungen seines ungarischen – genauer gesagt siebenbürgischen – Zeitgenossen verglichen; deren Ähnlichkeit – wie gesagt – auffallend ist.

A témaválasztásom nem új keletű, de kifejtése s mindennekelőtt a cím megválasztása nem volt könnyű. A címmel többféle változatban is próbálkoztam. Pl.: Comenius Erdélyben, vagy Erdélyi Comenius, Kortárs Kartársak vagy akár Színedoche Comenius. Mindközül nem a meghökkentő, hanem az eredeti cím mellett döntöttem, bár a "captatio benevolentia"-ról nem mondtam le. A címbeli két igen kiemelkedő pedagógus életművének összevetését azért választottam írásom tárgyául, mert az feltűnő s egyben érdekes hasonlóságot mutat.

A jóindulat megnyerését pedig attól remélem, hogy a Comenius évforduló kapcsán alkalmam nyílik bebizonyítani, hogy

Apáczeit (igen rövid élete során) hasonló törekvések vezették, mint gényus kortársát.

Annál is inkább indokoltnak érzem a comeniusi életműjének bemutatását, mert az oeuvre szinte minden részletét kutatók serege vizsgálta és tárta fel.

Épp ezért vele kapcsolatban nincs, vagy csak igen szűkös lehetőség van új vonatkozások bemutatására.

Kiválóan alkalmas viszont a választott téma a comeniusi életműjének szelektív bemutatására, melyben a válogatás vezérelve az Apáczi életműjével rokon, vagy egyező részletek bemutatása.

Így a kiemelt és középpontba állított comeniusi teória és praxis mellett a magyar pedagógus Apáczi tevékenységének vizsgálata is lehetségessé válik, aki anélkül emelkedik comeniusi-magasságba, hogy ezáltal csökkentené a születésének 400. évfordulójához érkezett zseniális-magister kiválóságát.

Nem teszek tehát mást, minthogy párhuzamot vonok pedagógiai törekvésük között. Természetesen szó sincs valamiféle korszakos jelentőségű felismerésről (hogy ti. voltaképpen, nagyjában-egészében mindketten ugyanazt vallották), hanem csupán arról, hogy magam, mint a neveléstörténetet oktató, s ezáltal annak tárgyában némileg elmélyülő, de nem igazán kutató, inkább csak vizsgálódó személy, heurisztikus élményként éltem át a két életmű sokszempontú kölcsönös megfelelésének felismerését.

Elsősorban tehát a comeniusi vonatkozásokat emelem ki, s ehhez rendelem hozzá Apáczi elgondolásait. Mindebből következtethetnénk ez utóbbi szerző epigonságára, ám ezt semmilyen bizonyítható közvetlen hatás nem argumentálja. Legfeljebb ha közvetett hatásokról beszélhetünk, s ezekről sem minden kétséget kizáró módon.

A továbbiakban gondolatmenetem kronológiai jellegű lesz, hiszen az életpályák ívét követjük tanulmányaik megkezdésétől iskolarendszerük megalkotásáig.

Teológus és tanári kettős mivoltukból indulva (ráadásul protestánsok) a kor társadalmi problémáinak azonos nézőpontú megítélésén, a társadalmi elmaradottság és műveltség (pontosabban épp a műveletlenség) összefüggésének felismerésén át, egészen az anyanyelvi nevelés meghatározó szerepének a felismeréséig; az átszarmaztatandó művelődési anyag korszerűsítésének, s az ennek adekvát iskolarendszer megújításának (ill. a megújított rendszer keretei kö-

zött, magának az átadás-átszármaztatás módszer általi megreformálásának) áttekintése után, jutunk el a teljes életművek karakterisztikus hasonlóságainak nyilvánvaló belátásáig.

A fentiek mellett járulékos elemnek tekinthető közös álláspontjuk; a verbalizmus megítélésében, a nevelés alapvető vallásos jellege mellett, a világi jegyek erősítése szükségességének szorgalmazásában. Illetve a természettudományos ismeretek arányának jelentős növelésében, beköszöntő beszédek gondolati tartalmában, ennek egyezésében, tankönyvek anyagának, s egyben az iskolai életnek az átalakításában, új oktatási-nevelési szemlélet kialakításában.

Röviden és pontokba szedve, s ezeket sorrendben vizsgálva az elemzés menete a következő.

1. Hatásuk egymásra
2. Enciklopedizmusuk (Alstedius)
3. Tananyagkorszerűsítés
4. Anyanyelvi nevelés
5. Módszertani megújítás
6. Az iskolarendszer megreformálása
7. Beköszöntő beszédek

1. Hatásuk egymásra

Először le kell szögezmem, hogy közvetlen hatásról nem beszélhetünk, csupán közvetetről. Kortársak voltak bár, de tkp. nem is találkozhattak egymással, hiszen ugyanabban az évben amikor Comenius búcsúzott Sárospatakról, mondta bemutatkozó beszédét Apáczai a gyulafehérvári főiskolán. Egészen pontosan Comenius 1654. június havának második napján úgy távozott, hogy meg sem várta a tanév szokásos őszi befejezését, s Apáczai pedig 1654. január 11-én tartotta beköszöntő beszédét "De studio sapientiae" címmel (más források szerint 1653 november).

2. Encyklopedizmusuk (Alstedius)

Ami a közvetett hatást illeti, első vitathatatlanul annak az Alstediusnak a hatása, aki Comeniust a herborni egyetemen tanította, s később innen Gyulafehérvárra kerülve hatással lehetett Apáczaira. (Aki ugyan Alsted halálát követően lett az intézmény hallgatója, később pedig tanára.) A hatás tehát közvetett, Alstedius, mint a gyu-

lafehérvári kollégium rektora 1638-ban halt meg. A pontosság kedvéért kiegészítve tehát Apáczai 1653-tól tanárként működött volt iskolájában. Tanárai pedig nyilvánvaló módon Alstedeus rektorsága idejéről annak "Encyklopaedia"-ját ismervén át is adhatták a benne foglaltakat tanítványaiknak. Tanárai közül külön ki kell emelnem Keresztúri Pált, (1589–1655), aki német egyetemen tanult s angliai tanulmányúton járt. Széleskörű műveltsége alapján valószínűsíthető, hogy ezt a hatást közvetítette. Írott munkát nem hagyott hátra és Bethlen Miklós (Apáczai egyik életrajz írója) szerint Comenius műveit nem ismerte. Bethlen egyébként maga is 3 évig volt Keresztúri tanítványa. Fináczy szerint Bethlennek az az állítása, hogy Comenius munkái a latinításban "talán akkor 1652–55 voltak munkában" nyilvánvaló tévedésen alapszik. A Janua már rég megvolt. Hogy Keresztúri nem használta tankönyvül, annak más oka lehetett.

Comeniusnál az enciklopedizmus un. pánszofia, egyetemes bölcsesség, mely mögött kettős tartalom van. Érti rajta egyfelől a dolgok kölcsönös, egyetemes összefüggéseit, másfelől a mindenkit mindenre megtanítás művészetét. Ez az elv didaktikájában úgy jelenik meg, hogy minden osztályban mindent kell tanítani, s egyre magasabb szinten. Tulajdonképpen a mai koncentrikus tanterv első megfogalmazása ez. Látható tehát hogy némileg eltér a comeniusi értelmezés a XVII. századi, s így Apáczai értelmezésétől. A XVII. századi enciklopedizmus egységes áramlata, s az összes addigi enciklopédiák –"úgymond még a legrendszeresebbek is inkább díszesen összefűzött lánchoz, mint önmagát mozgó gépezethez, inkább fahasáboknak gondosan összeállított halmazához mint saját gyökeréből kinőtt, saját életerejénél fogva ágakat és lombokat hajtó élő fához hasonlítanak." (Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927. 20. oldal) Meggyőződésünk szerint arra kell törekednünk, hogy összes emberi ismereteink anyagát legegyszerűbb, vagyis legáltalánosabb alapfogalmakra visszavezessük és ezeknek egymáshoz való viszonyát pontosan megállapítsuk. Ez a vállalkozás fogja egymáshoz közelebb hozni az embereket. A nagy ellentétek, amelyek a népeket egyéneket elválasztják, abban gyökereznek, hogy ismereteinkben nincsen összefüggés és szerves kapcsolat. Tudásunk széjjelforgácsolt, s rengeteg fölöslegeset tartalmaz. Leltárszerűen egybe kell gyűjteni összes ismereteinket, alaposan meg kell őket rostálnunk, a lényegeseket ki kell választanunk, s ezekre vonatkoztatnunk a többi-eket, vagyis egyetlen könyvbe kell foglalnunk minden képzelhető

dolognak valamennyi genuszát és speciesét. Ez lesz a mesterségek mestersége, a tudományok tudománya, az egyetemes tudomány, a mindenség megértése, a pánszófia. (Fináczy idézett műve u. o.).

Már Descartes fölismerte e gondolat nagyszerűségét de megvalósításának mérhetetlen nehézségeit is. (Kvacala [Annalecta 14–15 l.] adta ki Descartesnak 1638-ból való idevágó levelét. A szándékot helyesli Descartes, de nem tartja gyakorlatban megvalósíthatónak. A mutatóványok (nyilván a Prodromusban közöltekre céloz) nem jogosítanak valami nagy reményekre.

Az enciklopedizmus tehát lényegét illetően tudományos rendszeralkotás, mely elsősorban az ábrázolásban, táblázatok készítésében nyilvánul meg, aminek célja az ismeretek összefüggéseinek szemléletes feltárása; az alá- és fölé-, ill. mellérendelt kapcsolatok érzékletes formában való megjelenítése. Számtalan enciklopédia jelent meg akkoriban, ezek egyike az Alstediusé, mely nem utolsósorban az iskolai oktatás számára főként tehát pedagógiai céllal jelent meg. Sajnálatos éppen ezért, hogy Apáczai eredeti szándéka ellenére (az időhiány és más objektív körülmények miatt) a Magyar Enciklopédiából éppen ezek a táblázatok maradtak ki, nem utolsósorban nyomdai okokból (köztudott, hogy Magyar Enciklopédia 1655-ben 1653-as dátummal jelent meg Utrechtben Waesberg János nyomdájában, sok hibával, szarkasztikus éllel kiadójának nem nagy dicsőségére).

2.1. Írott műveik eredetisége

Apáczai esetében bizonyos, hogy nincsen eredeti önálló alkotású műve hacsak ide nem számítjuk beköszöntő beszédeit illetve "Akadémiai-tervezete"-t.

A Magyar Enciklopédia mint fő műve, megírásakor épp az volt a célja, hogy az új tudományos eredményeket, lefordítva magyar nyelvre, azokat mindenki számára hozzáférhetővé tegye. ("Mi legalább a mi Encyklopaediánkban arra törekedtünk, hogy ha Ramus halottaiból föltámadna, ezt a többiek felett magáénak ismerné el" – mondja maga Apáczai)

A Magyar Logikátska (1654) Ramus logikájának magyar nyelvű adaptációja, sőt még e fordítás függelékeként megjelent; Tanács egy tanulásban elcsüggedt ifjúhoz c. sem önálló munka, mert

Fortius Ringelberg flamand humanista 1529-es művének feldolgozása dialógus formájában.

Comeniussal kapcsolatban ismét Fináczyra hivatkoznék: "Comenius tankönyvei nagy hatással voltak ugyan a kortársakra, de nem szabad elfelejteni hogy megalkotásukban nagyobbára járt utakon haladt a szerző. A Janua csak javított és bővített kiadása a spanyol jezsuiták hasonló c. könyvének, amely angol, francia, német és más nyelvekre alkalmazva már 1615 óta számos európai iskolában tankönyvül szolgált. (Mindezt maga Comenius ismeri el műve előszavában.)

Egészében véve a Nagy Oktatástan sem dicsekedhetik eredetiséggel: megírására Elius Bodinus hasonló tárgyú munkája ösztönözte. (Vö. Comenius Összes Didaktikai Művei-nek előszavával) Ebben elmondja hogyan akadt rá Bodinus munkájára, amely arra ösztönözte, hogy hasonló könyvet írjon cseh nyelven " (Cuius lectio stimulos nobis addidit nostra in lingua simile scriptum adonnandi). A Didactica Magna első szövege ugyanis cseh nyelvű volt, és elvi szempontból leglényegesebb gondolatainak nagy része pedig kimutathatóan Ratichiustól való (Vö. Israelnek kéthasábos szembeállítását Comenius és Ratichius illető helyeiről a Monatsachfte der Comenius gesellschaft 1892. I. évfolyam 179–195.)

Hatással volt még Comeniusra Vives és Bacon is. Mint ismertetes, Kvacala tagadja, hogy Comenius realizmusa a Bacon hatásának volna tulajdonítható. (Comenius und Bacon Paedagogium 1885.) Fináczy mondja vele kapcsolatban, hogy ha nem is közvetlenül és kizárólagosan, de részben bizonyára a Bacontól keltett egyetemes empirisztikus szellemi mozgalomtól függ Comenius is, mint kortársai közül sokan. "Erős realizmusa és természetes módszere másként alig volna megérthető." Ugyanerre a következtetésre jutott H. Leser is idézett művében.

Jelentékeny mértékben hatottak még Comeniusra Vives és Alstedius is. (Vö. August Nebe: Vives, Alstedius, Comenius in ihrem Verhältnis zu einander. Progr. d. Gymn. zu Elberfeld 1891.) Magam teszem még hozzá Erasmust is akitől fordított, s kiadott művet: De ratione studii ac legendi interpretandique liber – 1511. (lásd: alább)

Konkretizálva a hatásokat, Ratichiustól való az ismeret átadás folyamatában a természet menetének a követése; az ún. természeteség elve. Ám ezt úgy kell értenünk, mint az oktatás megrövidítésére, meggyorsítására szolgáló természetes szabályt (hézagtalanság, foko-

zatosság). Az érzéki megismerés, a tapasztalás nyilvánvalóan baconi hatás, melyet bizonyosan a ratichiusi és erasmusi kapocs közbeiktatásával ugyancsak beépít rendszerébe. Ezt a neveléstudomány máig is didaktikai alapelvként kezeli. Itt is szívesen hozom példaként Fináczyt: "A dolgok közvetlen megismerésének követelményével függ össze a nagy súly, melyet Comenius az érzéki észrevételre s ennél fogva a szemléltetésre vet. Ebben a részben tanításával utat tör. Mert habár a múlt századok írói közt is akadtak, kik helyel-közzel ajánlják a tárgyaknak vagy utánzataiknak a bemutatását (Erasmus) s már Ratichius didaktikájában is van nyoma az érzékeltetés megbecsülésének, mégis bizonyos hogy Comenius ismerte föl elsőül a szemléltetést az oktatás alapelvének." (Opera Didactica Omnia II. 113–4. Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története)

Közösen felhasznált művek: Fortius Ringelberg 1529-ben megjelent *De ratione studii* c. műve (egy flamand humanista), mely munkát Comenius kiadta Sárospatakon, Apáczai pedig a Tanács egy tanulásban elcsüggedt ifjúhoz címen a Magyar Logikátska c. (Ramus logikája alapján készült magyarul 1654-ben Gyulafehérvárott) művének függelékeként párbeszédes formában írt meg, s a dialógusok két szereplője Fortius és maga Apáczai. Mindez azt mutatja, s főleg, ha ide vesszük a Comenius által ugyanekkor, szinte azonos címen Sárospatakon kinyomtatott erasmusi művet (*De ratione studii ac legendi interpretandique liber* 1511.), hogy mindketten tanulásmódszertani segédanyagnak szánták a nem éppen korszerűnek számít munkát. Most is mint más esetben egymástól függetlenül tették, vagyis gondolkodás módjuk és eljárásuk hasonlósága egyértelmű.

Mint a bevezetőben utaltam már rá, mindketten teológusok (ráadásul protestánsok), de gyakorlati pedagógiai tevékenységet folytatnak. A papi pálya megszerzéséhez vezető úton mintegy ugródeszkának tekintették akkortájt a tanári pályát.

Nyilvánvalóvá teszi ezt az alábbi kivonat a sárospataki iskola szubszkripció (anyakönyvi) könyvéből, az 1615 és 1671 közötti időből, amikor összesen 1531 diák írta be magát a teológiai-filozófiai tagozatra.

Táblázat	szám	százalék
Iskolarektor lett	855	55,47
Rögtön pap lett	75	4,86
Külföldi akadémiára ment	46	2,98
Tanulmányi éve alatt meghalt	112	7,26
Jegyző, orvos joggyakornok		
városi polgár lett	21	1,75
Diákok száma, akikről nincs bejegyzés	422	7,68

Apáczainak Gyulafehérvárott a tanítástól való eltiltása után (1655 szeptember) két jövedelmező papi állást, előbb a kézdivásárhelyi, majd a nagyenyedi parókiát ajánlották fel. Ő azonban miután tanítani akart mindenképpen, Sárospatakra vagy Kolozsvárra pályázott. Patakra kerülését a fejedelmi vétő akadályozta, s ezek után fogadta el a kolozsvári kollégium rektori állását, melyre az iskola felkérte 1656 novemberében. (Újabb székfoglaló: De summa scholarium necessitate)

Közös vonás az is, hogy egyik szerzőnk sem választotta a papi pályát a tanítás helyett, amiből az elhivatottság nyilvánvalóvá válik.

Az egyház kiemelkedően fontos művelődéstörténeti szerepére is utalnunk kell, hiszen Comenius és Apáczai egyaránt pártfogoltjai voltak. Comenius mint korán árvaságra jutott gyermek, neveltetését a cseh-testvérek szektája vállalta s teljesítette is magas fokon. Apáczai szintén az egyházi mecénatúra jóvoltából kerül (mindketten szegény sorsú kiemelkedő tehetségű ifjak voltak) Hollandiába, tanulmányútra. Esetében konkrét jótevőként Gelei Katona István tudós erdélyi nyelvész, református püspököt tisztelhetjük (1645-ben jelent meg Magyar Grammatikácska c. munkája). A puritanizmus, melynek hívéül Apáczai vallja magát, igen közel áll a comeniusi cseh-testvérek szektájának vallási nézeteihez. Közös elemük a katolicizmus megtisztítása, s mindketten a kálvini reformáció irányzatához állnak legközelebb.

Nem lényegi, de feltétlen megemlíendő közös pont mindkettőjük életében Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony, aki patrónusuk vala (I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége, II. Rákóczi György fejedelem anyja). Az ő révén további közös utat jelenthetett volna, ha sikerül neki Apáczeit Patakra hozni, ha férje meg nem akadályozza (Sárospatak családi birtoka volt) ebben. Természetesen

Comenius és Apáczai így sem találkozhattak volna miután ez 1655 szeptemberében történt, Comenius pedig már az előző év júniusában elhagyta a "Bodrog-parti Athén"-t.

3. Tananyag-korszerűsítés

Itt kell elmondani, hogy a pedagógus pálya a papi pályával szorosan összekapcsolódott ezidőtájt. Az anyagi elismertsége azonban a papi pályának volt nagyobb. A vizsgált két teoretikus esetében igen figyelemre méltó az is, hogy a hit- és erkölcstan ismeretek rováására jelentősen emelték tankönyveikben a természettudományos ismeretek arányát. Ez azonban már átvezet bennünket egy másik gondolategységhez; szerzőink tananyag-korszerűsítési törekvéseihez. Erthető ez ha a korabeli tudományos eredmények, s az iskolai tananyag inkongruenciáját tekintjük. A tananyag, eltekintve néhány kivételtől, iskola- fokozatonként, s azon belül még iskolánként is, jelentős eltérést mutatott. Az egykorú források tanúsága szerint pedig, nemcsak a tananyag nem volt egységes, de még a tanév kezdete és vége sem (a szünetek rendje, a tanítandó tantárgyak köre stb.). Némiképpen vitatható az a vélemény, melyet a dr. Komlósi Sándor által szerkesztett tanárképző főiskolai tankönyvek sorában megjelent neveléstörténet jegyzet tolmácsol, hogy ti. az osztály-, tantárgy-tanórarendszer megalkotójának Comeniust tekinti. Annak ellenére hogy ezt kijelentenénk, el kell ismernünk, hogy ennek a szervezeti formának a leírása Comeniusnál valóban szerepel az oktatás egyéb kellékével (mint pl.: a tanterv, tanárok – 7 tanár kell –, oktatási segédeszközök – tankönyv, tanszer, helyiségek – tanterem, tanrend – órarend –, gyakorlat, szünidő). Nyilvánvaló, hogy tanterve és rendtartása elkészítésében mintaként a jezsuiták tervét vette alapul. (1599) Felismerte a protestáns iskolák szerkezetének legnagyobb hiányosságát, az éles tagolás hiányát, s általában a szabályozatlanságot (tehát a részlegesen megállapított tanulmányi és fegyelmi rendet). Megjegyzendő, hogy az első tantervként elfogadott Ratio Studiorum 1599-ben jelent meg, ez az ún. jezsuita iskolaszabályzat, de 1621-ben már a sárospataki református iskolának is van saját iskolaszabályzata, ezt pedig Comenius fejleszti tovább.

4-5. Anyanyelvi nevelés – Módszertani megújítás

A tananyag korszerűsítése szerzőink esetében implicite tartalmazza az anyanyelvi nevelés hangsúlyossá válását.

Nézzük konkrétan; a kor tudományos, közéleti, hivatalos és a vallás nyelve a latin volt. Ezt tanították ezért mindenütt, s bárha kezdett egyre anakronisztikusabbnak számítani, rá feltétlen szükség volt. Egyre inkább előtérbe került ezért tanításának eredményessége hatékony oktatási módszerek keresése. Tarthatatlanná vált a már a renaissance óta fennálló merevsége a hagyományos görög–latin nyelvtanításnak. A verbalizmus az oktatással, a memoriterekkel együtt vert gyökeret. Egyre inkább előtérbe került az idegen nyelv tanítással összefüggésben is az anyanyelvi képzés szerepének növelése. Ez bár egyik szerzőnknek sem eredeti felismerése, az iskolai gyakorlatban való kiterjedtebb alkalmazása azonban mindkettőjük pedagógiai tevékenységében vezérmotívumként jelenik meg. A kor iskolarendszerétől, de Comenius és Apáczai iskolarendszerétől különösen elválaszthatatlan volt az anyanyelvi nevelés és a latin tanítás összekapcsolása. Nézzük ennek érdekében az iskolarendszereiket.

6. Az iskolarendszer megreformálása

Comenius kétfélével is kísérletezett, s a rendszerben történő gondolkodása a gyakorlatban hozta létre az ún. pánszófikus iskolarendszerét, mely nem is lehetne más mint csupán hétfokozatú. Osztályait a jól ismert VIA tankönyvek alapján a Vestibuláris, Januális és Attrialis osztályok, melyre (mint a pataki évek során létrehozott torzóra) épült volna rá a későbbi logika, bölcsélet, politika, s a teológia osztálya. A pánszófia templomába tehát az út (VIA) az előcsarnokon és az ajtón át a pitvaron keresztül vezet. Kidolgozta Comenius a részleteket is. Az első osztály képzési ideje fél év, mely a nyelv vázát (skeleton), a nyelvi alapokat adja, módszere pedig az elemző (analitikus). A második osztály egy év időtartam alatt a nyelv szerkezetével annak testét (corpus) tanítja meg, összetevő (szintetikus) módszer szerint. A harmadik osztály immáron másfél évnyi időkeretben az Attrium tankönyv alapján az ékes beszédet a forma, (color) színezet összehasonlító-módszer szerint (szinkretikus) tanítja meg. Mindhárom könyv materiális és alaki képzést is nyújt, továbbá a fokozatosság elvének érvényesülését is megfigyelhetjük. Az okta-

tás alapja a szöveg (textus), segítői a nyelvtan (grammatika) és a szógyűjtemény (lexicon). (Patakon a sorrendet felcseréli a Januárban a textus a harmadik helyre kerül.)

A fő dolog a tárgyi ismeret, melyet sem a nyelvtan, sem a szótár nem adhat meg, csakis a szöveg, az olvasmány. (A klasszikus szövegeket nehézségük miatt nem tartja a nyelv megtanulására megfelelőnek.) Nagy szerepe van az ismétléseknek (tízszeres például a Vestibulumban: 1. a könyv felolvasása és másolása, 2. az anyanyelvű és utána a latin szöveg olvasása, 3. az anyanyelvi fordítás elolvasása, 4. ennek a fordításnak a memorizálása, 5. a tanár szövegmagyarázata, névragozás, 6. a cselekvő igeragozás, 7. a szenvedő igeragozás, 8. a latin szöveg emlékezetbe vésése, 9. vizsgálat – examen –, 10. versengés – Concentratio –).

A másik, talán épp a gyakorlati megvalósítás tapasztalatai alapján módosított iskolarendszere, melyet az Opera Didactica Omniában fejt ki 1657-ben, tehát a pataki tartózkodás után. E másik, tehát már a pataki tapasztalatok alapján serkent változat négyes tagolású. A 0–6. életév közötti korosztály számára az anyai (schola materna), a 6–12. korosztálynak anyanyelvi (schola vernacula), a 12–18. korosztály számára latin (schola latina), ez utóbbi azonban már tovább is tagolódik: grammatikai, fizikai, matematikai, etikai, dialektikai és retorikai osztályokra. Végül pedig a 18–24. korosztály számára az akadémia a kívánatos iskolatípus, melyet a hagyományos kari tagolással értelmez.

Apáczai az új erdélyi fejedelemhez Barcsai Ákoshoz nyújtott be 1658 őszén egy részletes, költségvetési számításokkal ellátott tervezetet, melyben egy egyetem megszervezését javasolja (Egy akadémia felállításának módja és formája). Nála az akkor szokásos módon a bölcséleti fakultás elvégzése után léphetnek a jogi, teológiai vagy az orvosi karra a hallgatók. Természetesen lehetőség nyílna az új intézményben a tudományos fokozatok megszerzésére is. Azt is ajánlja, hogy ne csak külföldi tudósok, hanem hazaiak is kaphassanak professzori katedrát, az itt végzetteknek pedig adjon a fejedelem nemességet. Bethlen Gábor fejedelem a gyulafehérvári akadémia tagozatának vezetésére német professzort hívott meg (Johann Heinrich Alstedius), s ezt a szokását utódai is követték. A kollégium tanára volt még a külföldiek közül Martin Opitz és Heinrich Bisterfeld, illetve az a Basirius Izsák, aki I. Károly udvari papjaként akkor vezette a gyulafehérvári iskolát, mikor Apáczai is ott tanított.

(Éppen az általa provokált vita következtében kellett Apáczainak puritán meggyőződése miatt elhagynia az intézményt.) Eredeti a különböző tudományok közötti összefüggés meglátása, melyet a Tanács c. műve harmadik fejezetében fejt ki. E szerint a különböző tudományok kiegészítik egymást, s ezért a jó theológusnak egyben jó ethikusnak és ökonómusnak is kell lenni. Ugyanígy a jó politikus jogász is, az aritmetikus logikus, a medikus pedig pszichikus és geometrikus is legyen. Emellett megtartja iskolarendszerében az öt felsőfokú szakpárosítást is: teológia–jog, fizika–orvos, matematika–asztrológia–zene, logika–metafizika, retorika–történelem.

Összevetésül álljon itt a gyulafehérvári kollégium másutt akadémiaiaként említett iskola struktúrája, melynek lényege a gimnáziumi és az akadémiai tagozat egymásra épülése.

Gimnázium	3–4 év	(latin nyelvten)	grammatikai oszt.
	1–2 év	(latin költők)	poetikai oszt.
	1–2 év	(latin próza)	retorikai oszt.
Akadémia	2–3 év	(filozófia)	filozófiai oszt.
	2–3 év	(teológia)	teológiai oszt.

7. Beköszöntő beszédek

Azt hogy milyenek látták a magyar nemzeti műveltségi állapotokat, beköszöntő beszédek alapján ítéldhetjük meg. A műfaj mely Melanchton Fülöp 1518-as vittenbergi egyetemen mondott beszéde után terjedt el, Comenius és Apáczai korában különösképpen divatban volt. Comenius 1650 és 54 között egy rövid látogatás után költözött Sárospatakra. I. Rákóczi György 1645-ben hívta meg először, de csak 5 év múlva a Bisterfeld gyulafehérvári professzortól figyelmeztetett Rákóczi Zsigmond tanácsára Lorántffy Zsuzsanna megismételt meghívása elfogadása után a pataki kollégium ujjaszervezésére érkezett meg. Jól ismerte őt Tolnai Dali János az akkori rektor-professzor, akinek szintén része volt a meghívásban. A tervezet az Illustris Patakinæ volt, melynek részletezett változata (Scholaé Phansophicæ classibus septem adornandæ delineatio). E két tervezetből és beköszöntő beszédből: a lelki tehetségek kiműveléséről, (De cultura ingeniorum) úgyszintén a Rákóczi György fejedelemnek ajánlott Felicitas gentisből megtudhatjuk, milyenek látta Comenius az ottani állapotokat. Apáczai szinte ugyanezt fejt ki a Bölcsesség tanulásáról

– ill. Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról c. beköszöntő beszédeiben.

Gondolataik hasonlósága e tárgyban különösképp feltűnő. Kimutatják hogy az elmaradottság legfőbb oka a műveltség hiányára vezethető vissza: nincsenek iskolák, vagy amelyek vannak azok is csonkák; rossz hatásfokú a tanítás, mert nem anyanyelven folyik, nincsenek korszerű tankönyvek, s hiányosak az iskolai módszerek. A tudatlanság pedig oka a rossz közállapotoknak is. Végző konklúzió tehát: az iskolák elhanyagolt állapotának javítása szükséges.

Felhasznált irodalom

- Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története (1600–1800) Tudománytár sorozat. Könyvértékesítő Vállalat. Bp. 1986. Reprint kiadás
- A magyar nevelés története I. Főszerkesztő: Horváth Márton. Tankönyvkiadó. Budapest, 1988.
- Lippert Max: J. H. Alsteds paedagogisch-didaktische Reform – Bestrebungen und ihr Einfluss auf Johann Ámos Comenius (Lipcsei dokt. diss.) Meisen (évszám nélkül)
- Kvacala: Johann Amos Comenius Sein Leben und seine Schriften Berlin, Leipzig, Wien 1892.
- Die paedagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts Berlin.: Monumenta Germaniae Paedagogica XXVI–XXXII. kötete. – Annalecta Comeniana, Berlin 1910.
- Iványi Ede: Comenius Ámos János élete, pedagógiai és egyéb irodalmi munkássága. Budapest, 1906.
- Alstedius(Johann Heinrich): Cursus Philosophici Encyclopaedia, Herborn 1620.
- Alsted (Alstedt): Encyclopaedia septem tomis distincta Herborn, 1630.
- Szilágyi Benjamin István: Comenius nyelvtan könyvei 1643 Nagyvárad
- Apáczai Csere János: Modus fundadae Transylvanicae 1658.
- Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól. Gondolkodó magyarok. Magvető, 1986.